

عقلانیت و توسعه یافتگی ایران

دکتر محمود سریع القلم

سرشناسه	: سریع القلم، محمود، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: عقلانیت و توسعه یافتگی ایران / محمود سریع القلم.
وضعیت ویراست	: [ویراست؟]
مشخصات نشر	: تهران: فرزانه روز، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۴۹۶ ص. : نمودار.
شابک	: ۹ - ۳۴۵ - ۳۲۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: ویراست های قبلی این کتاب با عنوان "عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران" توسط مرکز پژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه منتشر شده است.
موضوع	: تحولات اجتماعی -- ایران -- آینده نگری
موضوع	: عقب ماندگی ایران -- ایران.
موضوع	: رشد اقتصادی -- جنبه های جامعه شناختی
موضوع	: ایران -- سیاست اقتصادی
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۰ / ۴۷ ص / HM۸۳۱
رده بندی دیویی	: ۳۰۳ / ۴۴۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۳۴۱۳۱۰

عقلانیت و توسعه یافتگی ایران

دکتر محمود سریع القلم

چاپ اول نشر فرزانه روز: ۱۳۹۰؛ تیراژ: ۳۲۰۰ نسخه؛ قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

ناظر چاپ: مجتبی مقدم؛ طراح جلد: ابوالفضل فضلی حابی

حروف نگاری: حامد ازگان؛ لیتوگرافی: ارغوان

چاپ: شمشاد؛ صحافی: مهرآئین

حق چاپ و نشر محفوظ است.

خیابان ملاصدرا، بزرگراه کردستان شمالی، بن بست یکم، پلاک ۱۱، تهران ۳۳۵۷۴-۱۹۹۱۹

تلفن: ۸۸۷۷۴۹۹-۸۸۷۸۵۲۰۵؛ تلفکس (دورنگار): ۸۸۷۷۴۹۹

صندوق پستی: ۱۹۶۱۵/۵۷۶

E-mail: info@farzanpublishers.com

www.farzanpublishers.com

ISBN: 978-964-321-345-9

شابک: ۹ - ۳۴۵ - ۳۲۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸

تقدیم به دانشجویان:

دانشجویانی که عقلشان بر احساسشان غلبه می‌کند:
دانشجویانی که برای تحمل آرای دیگران، تمرین می‌کنند:
دانشجویانی که به واسطه زحمتی که می‌کشند، همیشه خسته‌اند:
دانشجویانی که برای چهل سال آینده خود، برنامه دارند:
دانشجویانی که فرق بین هشت و هشت و یک دقیقه را می‌دانند:
دانشجویانی که رنگبای شاد خلقت را در ظاهر خود سپاس می‌دارند:
دانشجویانی که با محاسبه حروف اضافه، سخن می‌گویند:
دانشجویانی که قاعده مند، فکر می‌کنند:
دانشجویانی که برای هر سوالی، چندین پاسخ متفاوت قایلند:
دانشجویانی که عصبانیت خود را به تأخیر می‌اندازند:
دانشجویانی که شأن را بر قدرت مقدم می‌شمارند:
دانشجویانی که در رفتار قابل پیش‌بینی‌اند:
دانشجویانی که معنای تناسب، در صد و کار تدریجی را می‌دانند:
دانشجویانی که برای افزایش قدرت کشور، تأمل می‌کنند:
دانشجویانی که برای جلب اعتماد دیگران، حتی در نگاه کردن بهت می‌کنند و
به دانشجویانی که دغدغه وفای به عهد، آنها را شب از خواب بیدار می‌کند.

فهرست

پیش‌گفتار	۹
-----------------	---

بخش اول: مقدمه نظری

فصل اول: مکتب تحول در شخصیت ایرانی	۱۵
عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران	۲۱

بخش دوم: پایه‌های نظری توسعه یافتگی

فصل دوم: نظریه انسجام درونی	۳۷
نگرش داخلی و توسعه یافتگی	۴۱
توسعه یافتگی و تشکل اجتماعی	۴۳
توسعه یافتگی و تحول فرهنگی	۴۶
فصل سوم: نخبگان و توسعه یافتگی	۵۳
مقدمه: نخبگان ابزاری و توسعه یافتگی	۵۳
نخبگان فکری	۵۸
اهمیت قدرت‌یابی	۶۱
تفکیک استراتژی ملی از سیاست روز	۶۷

فصل چهارم: جایگاه برداشت‌های مشترک نخبگان و توسعه‌یافتگی	۷۵
فصل پنجم: اصول ثابت توسعه‌ی سیاسی	۸۹
فصل ششم: فرهنگ علمی و فرهنگ عمومی	۱۰۱
مقدمه: تعریف فرهنگ علمی	۱۰۱
ویژگی‌های فرهنگ عمومی	۱۰۶
هم‌سویی فرهنگ علمی و فرهنگ عمومی	۱۱۱

بخش سوم: جهان سوم و توسعه‌یافتگی

فصل هفتم: بررسی ساختاری مسائل جهان سوم	۱۱۵
زیربناهای اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در شکل‌گیری نظام بین‌المللی کنونی	۱۱۸
محاسبه و عصر جدید	۱۲۴
هم‌گرایی داخلی و توسعه	۱۲۶
امپریالیسم و تشدید وابستگی	۱۲۸
نظریه‌های توسعه	۱۳۰
مشکلات ساختاری جهان سوم	۱۳۵
مشکلات ساختاری - سیاسی	۱۳۵
مشکلات ساختاری - اقتصادی	۱۳۶
جهان سوم، نظام بین‌المللی و آینده	۱۳۹
ویژگی‌های نظام بین‌الملل	۱۳۹
ویژگی‌های جهان سوم	۱۴۵
فصل هشتم: فرهنگ توسعه و جهان سوم	۱۵۱
فرهنگ و توسعه اقتصادی در کشورهای صنعتی	۱۵۳
تجربه‌های جهان سوم	۱۵۷
ارتباط فرهنگ با توسعه	۱۵۸
فصل نهم: آزادی و توسعه‌یافتگی در جهان سوم	۱۶۳
فصل دهم: اجماع نظر بین‌المللی پیرامون توسعه‌یافتگی	۱۷۵
پرسش‌های پژوهش	۱۷۷
روش پژوهش	۱۷۸

روندهای نظری و عینی توسعه در سطح نظام بین الملل.....	۱۷۹
روندهای نظری.....	۱۷۹
روندهای عینی.....	۱۹۱
فصل یازدهم: فضای خصوصی، منحنی جی و توسعه یافتگی.....	۱۹۷
مقدمه.....	۱۹۷
منحنی جی و تفکیک قدرت سیاسی از اقتصادی.....	۲۰۱
فضای خصوصی و توسعه یافتگی.....	۲۰۳
فصل دوازدهم: موانع فرهنگی تجدد در کشورهای اسلامی.....	۲۱۱
سابقه و باورهای فرهنگی و مدرنیته: تجربه و فرآیند کشورهای اسلامی.....	۲۱۴
فردگرایی و مدرنیته، ضرورتی اجتناب ناپذیر.....	۲۲۰
فصل سیزدهم: ضرورت های تربیتی برای انسان قرن بیست و یکم.....	۲۲۹

بخش چهارم: ایران و توسعه یافتگی

فصل چهاردهم: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: قابلیت و امکان تغییر ...	۲۴۵
فصل پانزدهم: ایران و دورنمای آن.....	۲۶۳
فصل شانزدهم: استراتژی ملی فراسیاسی.....	۲۸۳
فصل هفدهم: چرا غرب شناسی؟/ تلقی های کهنه و تحولات جدید.....	۲۹۳
فصل هجدهم: توسعه اقتصادی و سیاست خارجی.....	۳۱۳
فصل نوزدهم: ابهامات تئوریک اصلاحات.....	۳۲۵
فصل بیستم: راه دشوار دموکراسی.....	۳۴۳
فصل بیست و یکم: نظام آموزشی و توسعه یافتگی.....	۳۶۵
فصل بیست و دوم: جابه جایی نسل ها و تحولات آینده ایران.....	۳۷۷
فصل بیست و سوم: اندیشه در راستای کارآمدی.....	۳۹۷
فصل بیست و چهارم: عشق و سیاست.....	۴۱۵
فصل بیست و پنجم: آسیب شناسی گفتمان توسعه ایرانی.....	۴۲۷
فصل بیست و ششم: مفهوم قدرت و عملکرد سیاست خارجی.....	۴۵۵
نمایه.....	۴۷۷

پیش‌گفتار چاپ ششم

دغدغه پیشرفت، توسعه یافتگی و ثبات سیاسی ایران هم‌چنان ادامه دارد. در حالی که بسیاری از کشورهای هم‌ردیف ما راه و افق‌های خود را پیدا کرده‌اند، ما هنوز در نزاع‌های فکری و سیاسی خود غوطه‌وریم. جالب این‌که مباحث پیشرفت و توسعه یافتگی را قبل از کشورهایی مانند مالزی، کره جنوبی و حتی چین، آغاز کرده‌ایم. امروز این کشورها سامان پیدا کرده‌اند و ما منابع ملی، وقت و انرژی فکری خود را صرف اقتناع یک‌دیگر می‌نماییم. به نظر می‌رسد از گذشته نمی‌آموزیم، تحولات جهانی بر ضمیر و وجدان جمعی ما اثرات پایداری ندارد و واقعیت هر چند تلخ این است که «خیلی فکر نمی‌کنیم.» شاید هم صحیح فکر نمی‌کنیم. ممکن است بگوییم که جمعی فکر نمی‌کنیم. امکان دارد به این نتیجه برسیم که مسایل خود را خوب تشخیص نمی‌دهیم. از یک جریان گفتمانی به جریانی دیگر سوق پیدا می‌کنیم و مرتب نظام اجتماعی و سیاسی خود را تغییر می‌دهیم. شاید سامان و استقرار را دوست نداریم، چون سامان یافتن، خیلی زحمت دارد، ترجیح داده‌ایم با هیجان و اوضاع روز زندگی کنیم. درآمد نفت، حداقل بقای ما را تضمین می‌کند و در این چارچوب، صرفاً بقا مطرح می‌شود. بعضی نیز، بهتر از دیگران زندگی می‌کنند. در واقع هنوز نسبت به آن چه هستیم و باید باشیم به شناخت جمعی، تعاریف جمعی و راه‌حل‌های جمعی دست نیافته‌ایم. افکار بسیار خوب در سخنرانی‌ها را نتوانسته‌ایم تبدیل به سیستم کنیم. ظاهراً در نمایش فکر بیش از عمل به آن لذت می‌بریم.

افکار غربی را خیلی خوب و سریع ترجمه می‌کنیم و به آن ریسندگی و بافندگی‌های خود را نیز، اضافه می‌کنیم. یک جامعه به همه نوع قشر نیاز دارد: زاهد، روشن فکر، غرب زده، بومی

و بسیاری اقسام دیگر. یکسان سازی مردم خیلی مضر است؛ استقلال را از آن‌ها می‌رباید. آزادی در این دنیای پرتنوع و پرتلاطم در این است که هرکس، تعلق فرهنگی خود را کسب کند و بدون تعرض و تعدی دیگران و دولت، بدان عمل نماید؛ ضمن این‌که در یک چارچوب وسیع تر اجتماعی و سیاسی، شهروندی قانون‌مدار و مؤثر است که به تعالی و شکوفایی جامعه‌اش می‌انديشد.

در همه جای دنیا، عامه مردم می‌خواهند خوب و آزاد زندگی کنند و از یکسان سازی‌های تحمیلی گریزان‌اند. ما افکار بسیار مدرنی داریم و در صنعت ترجمه پرشتاب عمل می‌کنیم، ولی برای رسیدن به رفتار، خلیقات و شخصیت مدنی راهی طولانی در پیش داریم. افکار ما با خلیقات ما سازگاری ندارد و به ماشین پژوی RD شباهت دارد؛ ظاهری آراسته ولی باطنی ضعیف. بعد از صفویه دیگر نتوانسته‌ایم سیستمی بنا کنیم. در آن دوران، ماهیت نظام سیاسی و اجتماعی با خلیقات ما سازگاری داشت. هم‌اکنون در معرض افکار جدیدی هستیم و خود به شدت علاقه‌مندیم که مدنی و مبتنی بر آزادی، شهروندی، عدالت‌خواهی و دیانت زندگی کنیم، اما این فضایل با خلیقات و شخصیت انباشته شده تاریخی ما هم‌خوانی ندارد. لذا بسیار هنرمندانه سخن‌رانی می‌کنیم و افکاری را که هنوز دنیای صنعتی به دنبال تحقق آن‌هاست به زبان می‌آوریم. به جهانیان فن گفت‌وگو می‌آموزیم و همه را به وحدت فرامی‌خوانیم، اما برخلاف آنچه دین ما به ما آموخته است در میان خود ترحم نداریم و حذف، تخریب و حسادت به شدت در میان ما رواج دارد و برپایه محبت، عطفوت، هم‌فکری و هم‌فهمی با یک‌دیگر معاشرت نمی‌کنیم. عموماً خارج از خود به دنبال علت‌ها، مشکلات و ریشه‌ها هستیم. زمانی امپریالیسم را سرزنش می‌کردیم و هم‌اکنون که امپریالیسم در خانه ما نیست، جریان و گروه دیگر را متهم می‌کنیم. دگر انتقادی را به مراتب مقدس‌تر از خودانتقادی تلقی می‌کنیم.

دغدغه این کتاب از همین نکته آغاز می‌گردد؛ عمده مشکل توسعه یافتگی ایران در افکار ما نیست، بلکه در شخصیت پرورش نیافته ماست. مشکل ما چگونگی تبدیل فکر به عمل است. مشکل ما ناتوانی در سیستم ساختن است. در جامعه‌ای که افراد این قدر نسبت به یک‌دیگر دافعه دارند، نمی‌توان سیستم اجتماعی ساخت. دو پایه متدلوژیک تمدن غرب، سامان‌دهی و تشکل از یک طرف و ظرفیت نقدپذیری افراد از طرف دیگر است. ما در هر دو مورد ضعیف هستیم. طبعاً این ضعف‌ها قابل اصلاح هستند، مشروط به این‌که برای اصلاح آن‌ها جایی باز کنیم. خلیقات غیرمدنی ما ذاتی نیستند، بلکه نتیجه ساختارهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی انباشته شده تاریخ ایران هستند. این کتاب مطرح می‌کند که اگر ما

ساختارهای منتهی به تحول شخصیت به‌پا نکنیم و جاذبه‌های معاشرتی و همکاری را میان خود ایجاد نکنیم، در به‌پا کردن ساختارهایی که به توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی منجر می‌شود هم‌چنان ناکام خواهیم ماند. بنابراین، ضروری است هر چه سریع‌تر در کنار طرح افکار منطقی، در شخصیت خود تحولی اساسی ایجاد کنیم.

این کتاب محصول بیست سال تحقیق و تدریس پیرامون توسعه‌یافتگی است. در ابتدای کتاب، چارچوب نظری خود را تحت عنوان «مکتب تحول شخصیت ایرانی» به بحث گذاشته‌ایم و سپس مقالات کتاب را در سه بخش مباحث نظری، مسایل توسعه جهان سوم و مسایل ایران مطرح کرده‌ایم. در طول چهارده سال گذشته زوایای مختلف این پارادایم در کلاس‌های درس و همایش‌های توسعه مطرح شده است. دغدغه من این بوده که حتی المقدور از صنعت ترجمه پرهیز کنم. همین طور سعی کرده‌ام بومی کار کرده و فکر کنم و از افراد و مفاهیم غربی تا آن جا استفاده کنم که به ساخت‌های داخلی ایران مربوط باشد. شناخت واقعی یافت موجود فکری و اجتماعی سیاسی ایران مهم‌ترین دل‌مشغولی نظری من بوده است. در این فرآیند پر مشقت فکری، بسیاری مرا نقد کرده و در صیقل‌یافتگی این افکار به‌شمت سرمایه‌یاری کرده‌اند. در این چارچوب، از همکاران خود در دانشگاه‌های مختلف کشور و از طیف دانشجویی طی دو دهه گذشته بسیار سپاسگزارم.

از جناب آقای جلال شمسیان و محسن شکوری مقدم که از این کار علمی به‌صورت مختلف حمایت کردند و اصلاح و چاپ کتاب را تشویق نمودند نهایت تشکر را می‌نمایم. از جناب آقای دکتر فرهاد دانش‌نیا که در اصلاح متن و روان کردن آن فوق‌العاده زحمت کشیدند نیز، متشکرم. از سرکار خانم مهربانی که وقت قابل توجهی برای نهایی کردن کار مبدول داشتند بسیار سپاسگزارم. از جناب آقای سید محمد کشمیری که در تنظیم نهایی متن، وقت قابل توجهی گذاشتند بسی نهایت تشکر می‌کنم.

از جناب آقای اصغر نوری که هماهنگی‌های وسیعی را برای چاپ کتاب پیگیری کردند، تشکر می‌کنم. همچنین از مساعدت‌های سرکار خانم ریما میناس خاچکیان در نشر فرزانه روز کمال تشکر را دارم.

نهایتاً از استاد خود، جیمز روزنا تشکر می‌کنم که درس‌های فراوان علمی و رفتاری در مدت هشت سال دانشجویی و دست‌یاری، از او آموختم.

در چاپ ششم این کتاب، بعضی مقالات حذف و مطالب جدیدی به آن اضافه شده است. ناگفته پیداست که هرگونه افت و نقصان در متن کتاب از آن نویسنده خواهد بود.

محمود سریع‌القلم

تهران، بهار ۱۳۹۰